

да сөз болады. Бұдан әрі автор: «метатілде қабылданған тіл біліміндегі ұғымдар жүйесі методологиялық бағыттарға қатысты болып келеді. Белгілі бір бағыттың философиялық (методологиялық) негіздеріне байланысты бір термин әр түрлі түсіндірілуі мүмкін» деген түсініктеме жасап, *фонема* терминінің әр түрлі фонологиялық мектептердегі әрқилы түсіндірілуін мысалға келтіреді. Шынында да, метатілдік зерттеулер осындай әрқилылықты өзара салыстыра, зерттей отырып, ғылым саласындағы ғылыми тілдің апаратын бір ізге түсіреді.

Айтылғандарды қорытар болсақ, нақты ғылым саласында кәсіби зерттеу жүргізу үшін сол саланың қалыптасқан ғылыми тілі (метатіл) болуы шарт. Салалық ұғымдарды әр автордың әрқилы атаушылығы, терминдердің тұрақсыздығы ғылымның дамуына өлшеусіз зиян келтіреді. Бұл ғылымның сол саласындағы ғылыми апарат атауларын, терминдерді

жүйелі түрде зерттеудің болмауынан, салалық ғылыми тезаурустың қалыптаспағандығынан болады. Лексикография туралы базалық білімнің қажеттілігі анықтала түседі.

1. Ахманова О.С. К вопросу об основных понятиях метаязыка лингвистики // Вопросы языкознания, 1961, №5.

2. Никитина С.Е. Семантический анализ языка науки. На материале лингвистики. М., 1987. -109 с.

3. Малбақов М. Қазақ тілі түсіндірме сөздігінің құрылымдық негіздері. Филология ғылымдарының докторы диссертациясы. Алматы, 2003.

4. Мұсаева Ж. Қазақ лексикографиясында қолданылатын атаулардың метатілдік табиғаты. Филология ғылымдарының кандидаты авторефераты. Алматы, 2006.

5. Алтайбекова Қ. Терминологиялық бірліктердің лексикографиялық сипаты. Канд.дисс.авторефераты. Алматы, 2009.

6. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. М., 1990.

7. Тіл білімі сөздігі. Алматы, 1998.

8. Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, Сөздік – Словарь, 2005. – 440 б.

Нуржанова Ботакоз Нуртанкызы

Функционирование языковой проблемы в профессиональной цели

В статье речь идет о том, что отдельная конкретная научная сфера (лексикография) должна иметь свой научный язык

Nurzhanov Botakoz Nurtankyzy

The functioning of the language problem in the professional goals

In this article it is discussed about the fact that a specific scientific field (lexicography) must have a scientific language.

Г. Нұржігітова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекеттік тіл кафедрасының аға оқытушысы

МАМАНДЫҚПЕН БАЙЛАНЫСТЫРА ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Білім беру жүйесінің алдына қойған мақсаты өмір сүріп отырған заманындағы адамзаттың прогрестік даму ерекшелігіне, қоғамдық-тарихи, саяси-әлеуметтік, экономикалық жағдайларына сай негізделеді. Қоғам ғылыми – техникалық тұрғыдан іргелілеген сайын адамдардың өмірге деген көзқарастары, білімге, тілді үйренуге деген құлшыныстары күннен-күнге арта түседі.

Оқу үрдісін ұйымдастырудың негізгі және басты формасы – сабақ екендігі мәлім. Мемлекеттік тілді студенттерге үйретудің басты жолы қазақ тілі сабағын дұрыс ұтымды ұйымдастыру болып табылады. Қазіргі таңда тілді

үйретуде студенттің таным белсенділігі қызығуының, тіпті оқуға деген құлқының төмендеуінің негізгі себептері – сабақтың бір сарынды деңгейде өтуі.

Оқытушы әдістемесінде күнделікті ізденісінің болмауынан оқытуда бір ізділік пайда болады, ол бірте-бірте тіл үйренушілердің қызығуын жояды.

Бүгінгі таңда студенттер алатын ақпарат жан-жақты дамып кетті. Атап айтсақ, Интернет желісінің, электронды поштаның өсуі, күнделікті тұрмыста қолданысқа енуі студенттердің ойлау жүйесінің артуына, ақпараттарды мол қабылдауына өз әсерін тигізіп отыр. Сон-

дықтан оқытушы студенттермен тығыз қатынас орната отырып, шығармашылық байланыста болуы керек. Соңғы жылдары жоғары оқу орнында қазақ тілін мамандыққа сәйкес оқыту тілдің қолданыс аясын кеңейте түсті.

Қазақ тілін оқытуды басқа ұлт өкілдерінің, әсіресе, студенттер қауымының ауызша тілмен қатар, мамандығына байланысты бағытталған лексиканы жазу әрекеті арқылы меңгерудің орны ерекше. Оқытушының басты міндеті – болашақ маман иегерінің сөздік қорын мамандыққа байланысты лексикамен молайту, жазбаша тілдік қатынасты жүзеге асыру болып табылады.

Мамандыққа қатысты оқытудың басты мақсаты – өз мамандықтары бойынша алған білімдерін қазақ тілінде мамандықтарына қатысты жаңа сөздермен, сөз тіркестерімен байытады. Өз ойларын грамматикалық тұрғыдан дұрыс, логикалық бірізділікпен жүйелі жеткізуге үйренеді. Өз бетінше ізденуге мүмкіндік туғызады. Лексикалық тақырыптар грамматикалық материалдарға сәйкес әр мамандықтың ерекшелігіне қарай іріктелініп алынады. Оқытушы студенттерге ірі ғалымдардың өмірі мен қызметі және ғылыми еңбектерімен танысуына бағыт беріп отырады.

Бүгінгі заман талабына сай нарықтық экономика өркендеген кезеңде студенттердің яғни болашақ мамандардың ой-өрісінің жан-жақты бай болуы, тілді меңгеруде «қазақ тілі – қазақ халқының ана тілі» екендігін сезіне отырып экономикасын, мәдениетін дамытқан асыл мұра ретінде тани білуі қажет.

Кез-келген жағдайларда қоғам үшін өте пайдалы іс істеу үшін болашақ маман өз мамандығынан бұрын, адам бола білу мамандығын игеріп, қазақ халқының тілін, тарихын, мәдениетін бойына сіңіріп, оны жалғастырушы болып халыққа танылуы тиіс.

Осы орайда студенттерге қазақ тілін оқыту – ең маңызды іс. Қазақ тілін оқыту процесі де тіл дамыту жұмыстарынсыз жүзеге асыра білуі, ойын ашық айтуы, үйреніп отырған тілдің өзіне тән дыбыстарын дұрыс айтып, сөзді, буынды мәнерлеп оқи алатын болуы негізгі талаптар болып табылады.

Оқытушаға қажет білім – әдістемелік шеберлікпен қарулану. Студенттің психикалық қабілетін, іскерлігін ұтымды, жетілдіру сабақты нақты, дерекке сүйеніп тартымды ету арқылы мақсатына жетуі сөзсіз. Оқытушының еңбегінің жемісті болуы оның біліктілігіне,

әдістемелік шеберлігіне байланысты. Оқытушы өз ісін зерттеп жаңашыл әдіс-тәсілдермен студенттердің білім сапасын арттыруы қажет.

Күнделікті сабақта осы міндеттерді басшылыққа алып, студенттердің сөздік қорын байытуға көңіл бөліп, сөйлем құра білуге, байланыстырып сөйлеуге жаттықтырып, көрнекті және техникалық құралдарды пайдалануға аса мен берген тиімді. Белгілі бір ғылым саласынан толық мағлұмат алу үшін, терминдерді игеру, болашақ маман – өз ана тілімен қатар, мамандыққа байланысты сөздерді үйреніп, сөздік қорын байытуы керек. Оны келешекте қызмет барысында қолдану – олардың білімді де іскер, жан-жақты, өз мамандығын жетік меңгерген терең білімді де іскер маман болуына аса қажет. Осыған орай химия пәніне қатысты терминдерді оқыту процесі олардың мамандықтарына байланысты. Сабақ барысында периодтық жүйе, периодтық заң, бейметалл, топша, элемент атомдық масса терминдері іріктеледі. Сабақтың тақырыбымен мазмұнына сай сөздермен жинақталады. Сабақтың мақсаты жаңа сөздерді меңгерту, дұрыс сөйлеуге жаттықтыру, сөздік қорларын молайту сабаққа ынтасын арттыру және қалыптастару сөздерге сөйлемді дұрыс құра білуіне дағдыландыру.

Осыдан кейін студент, біріншіден, элементтердің қазақша атауымен танысады, жадында сақтайды. Екіншіден, элементті сипаттағанда реттік, бөлшектік сан есімдерді меңгереді, әрі пысықтайды.

Үшіншіден, мамандыққа байланысты етістіктерді меңгереді. Мысалы: артады, кемиді, өседі, азаяды т.б.

Төртіншіден, етіс категориясын оның ішінде ортақ етісті пысықтайды.

Мысалы: әрекеттесу, байланысу, қосылысу т.б.

Кестедегі элементтердің физикалық, химиялық қасиеттерін еркін сипаттап үйренген студент екінші кезеңдегі осыдан туындайтын химиялық қосылыстар, тұздар, қышқылдар, сілтілер, тотықтар тақырыбын өзі білетін тұздардың, қышқылдардың аттарын айту, формулаларын жазу, оларды қазақша оқи білуге дағдыландырады. Осы мәтіндерден көптеген етістіктер меңгеріледі. Мысалы: түзіледі, ұшып кетеді, шығады, кемиді, артады, алынады т.б.

Ендеше термин сөздермен жұмыс жасау оларды әлі тереңірек зерттеп оқытудың тиімділік жолын ізденуді қажет етеді.

Мамандыққа тиімді оқытудағы негізгі мәселенің бірі болып табылатын термин таныту жұмысындағы бағыт-бағдар деп білеміз. Мұның ғылыми жағынан негізгі әр жүйелі болуы маман-химиктермен бірге отырып жұмыс жасағанда ғана жүзеге асатыны анық. Қазақ тілінен сабақ беретін оқытушының да аянбай еңбек етіп, әр пәннен сөздіктерін, терминдерін жасауды өзінің борышы деп санағаны дұрыс.

Ал екінші жағынан тіл үйрету әрекетінің мынадай үлгілерін ұсынар едік. Ол оқу үрдісінің болашақ қызмет аясында жиі кездесетін жағдаяттар ойын арқылы кірістіріледі. Осы орайда рөлдік ұйымдастырылған ойындар оқытуда жедел оқыту әдістеріне тән шарттар барынша толық жүзеге асады.

1. Студенттердің оқу әрекетінің әр түрлілігі, жұмыс түрлерінің үдемелі дамуда өзгеріп, кезекпен ауысып тұруы.

2. Оқу үрдісінің элементтері студенттердің өзара әрекеттері барысында іске асып, оқу әрекетінің тұлға аралық тілдік қатынаста ашылуы.

3. Оқу барысында қазақ тілін үйренушілердің алдында жеке тұлғаға қатысты маңызды міндеттердің қойылуы.

Ойынның ерекше қасиеттерінің бірі – ол оқудың эмоциялық мәнін жоғарылатады тіл үйренушіге қажетті барлық жағдай туады. Студенттердің сабаққа қызығушылығын арттырады. Әрине сабақта рөлдік ойындар мен тапсырмалар дәстүрлі әдіспен оқытуда да қолданылатыны белгілі.

Сабақтың рөлдік ұйымдастырылуы тілдік материалды шығармашылықпен қолдану кезеңінде ғана емес, жаңа грамматиканы кірістіру кезеңінде де қажет.

Оқытушы игерілетін грамматикалық форманы қатысымдылық тапсырмалар арқылы ұсынылады. Осыны студент ойын түрде қабылдап, берілген тапсырмаларды орындау барысында өзіне байқаусыз жаңа лексика /термин сөздерді/ мен грамматикалық материалды да меңгереді.

Оқытушы мұқият ойланып тапсырмаларды өзгертіп, ауыстырып отырады. Осыған байланысты студент белгілі бір көлемдегі лексика мен грамматикалық материалдарды бірнеше рет қайталайды. Осы сабақтың берген жақсы нәтижесі білім деңгейлеріне қарай рөлдік этюд, рөлдік ойын, дискуссия түрінде ұсынады. Ойын түріндегі қатысымдық бағыттағы

тапсырмалар үйренушілерді әртүрлі әлеуметтік және кәсіптік рөлдермен беттестіреді. Сабақтағы ойындардың бірінде ойнай отырып мемлекеттік тілді білу көпұлтты ұжымдағы басшы беделін көтеретінін, кәсіптік – іскерлік қатынастарды кеңейту сияқты мәселелерді шешетініне көз жеткізеді. Қазақ тілінің қоғамдағы маңызын түсінеді. Осылайша қазақ тілінде кәсіптік іскерлік тілдесімге үйрене отырып студент белсенді әлеуметтік тұлға ретінде қалыптасады.

Оқу үрдісінің рөлдік ұйымдастырылуы студенттер арасындағы өзара жауапкершілік қатынас сезімін туғызады.

Студенттер шағын топпен жұмыс істейді. Табысқа жету үшін ұжымдағы әрбір мүшенің тілдік қатынасқа құрылған ойын тапсырмаларын дұрыс орындалуына және ұжымның жаппай ұйымшылдықпен жұмыс істеуіне байланысты. Сондықтан студенттер ойындағы сыңарын сүріндірмеуге тырысады. Тіл үйренушілер өзіне барынша сынай қарап, өзгеден үйренеді. Жоғары оқу орында оқитын студенттерді мамандыққа бейімделу үшін қолданылып жүрген рөлдік ойынның қысқаша сценарийін ұсынамыз. Рөлдік ойынның тақырыбы:

«Химия зерттеуші». Рөлдік ойында өткізудің мақсаты: кәсіптік қатынас саласында өзіндік жұмыс дағдысын, сөйлеу дағдысы мен біліктілігін қалыптастыру мен дамыту әр түрлі ақпарат көздерінен өз бетінше білім жинауға оларды ой елегінен өткізіп, кәсіптік саласында шығармашылықпен қолдана білуге, топпен жұмыс істеуге дағдыландыру химия саласынан зерттеуші мамандықты игерген маман тәрбиелеу.

I. Дайындық кезең:

а/ сұрақтар құрау

ә/ қатысушылардың сайыс ережелерімен танысуы

б/ рөлдерді бөлу: топ жетекшілері, қазылар алқасы, жүргізуші

II. Негізгі кезең:

а/ жүргізушінің кіріспе сөзі

ә/ әртүрлі сұрақтар

б/ мамандық жайлы айту

в/ термин сөздерді қолдану

г/ сайыс қорытындысын шығару

Міне, рөлдік ойындар мен пікірталас студенттер тілін дамытуда ерекше рөл атқарады. Студент мәдениетті түрде сөйлей білуге жаттығады. Сөз тіркестері мен сөйлемді дұрыс

құра білуге, орынды қолдануға үйреніп, сөздік қорын кәсіби лексикамен толықтырады. Осы рөлдік ойынның мақсаты – студенттің мамандыққа қатысты лексиканы меңгеруге деген ынтызарлығын ояту, тілдік қатынас жасауға талабын ашу. Тиімділігі – ойындар ойнау кезінде тілдік қатынастар ерекше маңызға ие болады.

Г. Нуржигитова

Эффективные методы обучения языка связанные со специальностью

В данной статье рассматривается методика обучения связанная со специальностью

G. Nurzhigitova

Effective methods of teaching the language associated with the profession

This article discusses the technique of training related to the specialty

Нәтижесі – тіл үйренушілердің өз бетінше тілді үйренуге септігін тигізеді, тілін дамытады.

1. «Ұлағат» журналы. №5, 2005 ж
2. «Қазақ тілі және әдебиеті» журналы. №2, №4, №6, №8, №10 2005 ж
3. «Казахский язык в русской школе» №5 2005 ж

А. М. Рахимова,

*Абай атындағы ҚазҰПУ Магистратура және PhD докторантура институты.
Алматы қаласы, rakhimova-86@mail.ru*

АДАМНЫҢ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ СИПАТЫ: ШЕШЕНДІК СӨЗ ӨНЕРІ

Лингвистикалық тұрғыдан алғанда интеллект адам сипатын білдіретін семантикалық өрістің жаһандық мәселелерінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Адам интеллектісін тексеру немесе интеллектуалдық сипатының деңгейін анықтау (адамның интеллектісі ойлау қабілеті, білімі, әрекетіне байланысты төмен және жоғары болуы мүмкін) бірден бір жолы – сөйлеу әрекетін бақылау. Адамның мәдениеті, әлеуметтік мінез-құлқы және ойлау жүйесі тілден және сөйлеуден тыс болуы мүмкін емес. Осыған байланысты психологтар арасында ойлау мен сөйлеу әрекеттері бір мағына беретін, бірдей қызмет атқаратын құбылыс па деген сұрақ туындаған. Біз Дж. Уотсонның: «менің ойымша, ойлау үдерістері тек қана сөзді дыбыс арқылы шығарудың моторлық дағдылары болып табылады» деген ойымен келісеміз. Оның айтуынша, «ойлау – бұл жасырын сөйлеу» [1, 22]. Осы мәселеге қатысты орыс психологтарының сәбидің психологиясына жүргізілген зерттеулерін назарға алуға болады. Мысалы, И.М.Сеченов бала әрқашан ойлап тұрған нәрсесін айтып тұрады, бес жастағы баланың ойы сөз арқылы немесе ерін мен тілдің қозғалуымен сыбыр арқылы беріледі деген пікір келтірген [2, 103]. Расында да солай, кейбір кезде ересек

адамдардың да ойлауы мен сөйлеуінің қатар келуі байқалып қалады. Осылайша, ойлау мен сөйлеудің тығыз байланысты екені, олардың балалық шақта айқын байқалып, адам есейгеннен соң санасының артуына байланысты ойлау кезінде анық сөйлеу реакциясы болмайды, жасырын қалыпқа түседі.

Тілдік қатынастың адам санасымен байланысы туралы психолог ғалымдардың пікірлері көп. «Тек жақсылық (мейірімділік) үшін ғана емес, сондай-ақ жамандық (зұлымдық) үшін де тіл бізді адам жасады. Тілсіз болсақ, біз тура иттер мен маймылдар сияқты болатын едік. Тіліміз барда біз адамбыз, бірде бір жануар қол жеткізе алмас қылмысқа да, қаһармандыққа да, интеллектуалдық жетістікке бірдей қабілетті, дей тұрғанмен көбінесе санасыз хауанның түсіне де енбеген ақымақтыққа бара алатын еркек пен әйелміз» деп Олдос Хаксли Д.Слобин мен Дж.Гриннің «Психолонгвистика» кітабының алғы сөзінде жазған.

Бұл жерде біз адам жүйелі, сапалы сөйлей білсе ғана ойлы, интеллектуалдық қабілеті жоғары болып саналады деген пікірді айтпақ емеспіз, тек **сөйлеу (тұжырымды сөйлеу) – адамның интеллектуалдық сипатын танытатын бірден бір көрсеткіш** екенін меңзеп отырмыз. Осы тұрғыда, халқымыздың ше-